

Die ontwikkeling van monoteïsme in Israel as agtergrond vir die verstaan van die *JHWH-mlk-psalms*

D Snyman¹

(Universiteit van Pretoria)

ABSTRACT

The development of monotheism in Israel as background for the understanding of the *JHWH-mlk-psalms*

The YHWH-mlk-psalms (Pss 47, 93, 96-99) are some of the best-known psalms in the Old Testament. The terminology, themes, images and ideas within these psalms suggest the existence of a strong common link. Since the beginning of the last century the YHWH-mlk-psalms were the focus of a lot of research. A variety of different backgrounds for the interpretation of these psalms have been suggested. Despite the large quantities of research done on the YHWH-mlk-psalms, there is still no consensus on how these psalms should be interpreted. The YHWH-mlk-psalms show various monotheistic characteristics of which the YHWH-mlk-reference (Pss 47:3; 93:1; 96:10; 98:6; 99:1, 4) forms only one example. This article proposes that the YHWH-mlk-psalms be studied against the background of the development of monotheism in Israel. The results of such a study would contribute to the better understanding of these psalms.

Die *JHWH-mlk-psalms* (Pss 47, 93, 96-99) is van die mees bekende psalms in die psalmbundel. Dit is veral die verwysing na *JHWH* as koning (vergelyk Pss 47:3, 7-9; 93:1; 96:10; 97:1; 98:6; 99:1, 4) en verskeie ander ooreenkomste tussen hierdie psalms (vergelyk gedeelde terminologie, temas, beelde en ideologiese vertrekpunte) wat hierdie psalms gereeld in die kollig van navorsing geplaas het. Alhoewel geleerdes grootliks oor die onderlinge eenheid tussen die *JHWH-mlk-psalms* saamstem, toon die navorsingsgeskiedenis oor hierdie psalms groot verdeeldheid oor die agtergrond waarteen hierdie psalms verklaar moet word.

---

1 Nagraadse student onder leiding van Prof J H le Roux, Departement Ou Testamentiese Wetenskappe, Universiteit van Pretoria.

1 NAVORSING OOR DIE *JHWH-MLK-PSALMS*

Wetenskaplikes het vir 'n lang tyd gepoog om die *JHWH-mlk*-psalms teen die agtergrond van die viering van spesifieke kultiese feeste te verklaar. Waarskynlik die bekendste en mees kontroversiële agtergrond waarteen die *JHWH-mlk*-psalms verklaar is, is die agtergrond van 'n sogenaamde troonsbestygingsfees. Die Noorweegse wetenskaplike, Sigmund Mowinckel, het aangevoer dat daar jaarliks gedurende die herfs (na analogie van die babiloniese nuwejaarsfees) 'n troonsbestygingsfees in Israel gevier is (Mowinckel 1962:106, 243-249). Hy was van mening dat die *JHWH-mlk*-psalms deel van die liturgie van hierdie fees uitgemaak het.

Mowinckel se troonsbestygingshipotese het tot 'n groot debat onder wetenskaplikes gelei. Verskeie geleerdes het die troonsbestygingshipotese van Mowinckel ondersteun (vgl Schmidt 1934:180; Kapelrud 1963:229-231; Day 1985:36; 1990). Meeste geleerdes het egter nie met die standpunt van Mowinckel saamgestem nie en het gemeen dat die troonsbestygingshipotese 'n onbewese en onaanvaarbare hipotese is wat die invloed van die Ou Nabye Ooste op die Ou Testament oorbeklemtoon het (vgl Buttenwieser 1938:321, 323-324; Michel 1956:40-68; Prinsloo 1984:33-34; Kraus 1988:87, 467; Mettinger 1988:120). Naas 'n Israelitiese troonsbestygingsfees is ander kultiese feeste ook as agtergrond vir die ontstaan van die *JHWH-mlk*-psalms voorgestaan (vgl verbondsfees – Weiser 1965:641; koninklike Sionsfees – Kraus 1988:86-88; tabernakelfees – Tate 1990:508).

Benewens feeste as agtergrond het sommige ander geleerdes teologiese (vgl Gunkel 1926:94) en historiese (vgl Kirkpatrick 1903:563; Kissane 1954:115; Prinsloo 1997:212) argumente as agtergrond vir die verklaring van die *JHWH-mlk*-psalms voorgestel.

Nieteenstaande bogenoemde voorstelle is daar vandag steeds geen eenstemmigheid oor die agtergrond waarteen die *JHWH-mlk*-psalms verklaar moet word nie.

2 MONOTEÏSTIESE KARAKTER VAN DIE *JHWH-MLK-PSALMS*

Een van die duidelikste karaktertrekke van die *JHWH-mlk*-psalms is die monoteïstiese karakter van hierdie groep psalms. Fohrer (1984:265) beskryf hierdie psalms by geleentheid selfs as monoteïstiese himnes (vgl ook Fohrer 1993:2-3, 74-88). Die *JHWH-*

mlk-frase is waarskynlik die mees ooglopende monoteïstiese eienskap in hierdie psalms (vgl die voorkoms van *ûlm hwby* in Pss 93:1; 96:10; 97:1; 99:1 en die verbinding van *hwby* met *ûlm* in Pss 47:3, 7, 8; 98:6; 99:4). Die verwysing na *JHWH* as koning skep die indruk dat *JHWH* as die heel belangrikste God gereken is. Benewens die *ûlm hwby*-verwysings is die *pyhil gûl JI êr* (Ps 47:9) en *:/yl][, hwbyû* (Pss 47:3; 97:9) verwysings verdere bevestiging van die monoteïstiese karakter van die *JHWH-mlk*-psalms.

Alhoewel sterk monoteïstiese eienskappe in hierdie psalms voorkom, is daar ook tekens dat die psalms nog nie volledig ontwikkelde monoteïstiese himnes is nie. In die *JHWH-mlk*-psalms word die bestaan van ander gode steeds aanvaar, vergelyk:

- Psalm 96:4 *.pyhil gûl KAI [' allh ar/n* - Hy is verskriklik oor al die gode.
- Psalm 97:7 *.pyhil gûl K: /l AWj]vhi* - Al die gode buig neer voor Hom.
- Psalm 97:9 *.pyhil gûl KAI [' tyl e[fr dam]* - U is baie verhewe bo al die gode.

Die sterk monoteïstiese eienskappe asook die erkenning van die bestaan van ander gode in die *JHWH-mlk*-psalms, is aanduidings dat hierdie psalms tydens 'n belangrike oorgangstydperk binne die godsdiensgeskiedenis van Israel tot stand gekom het. Die psalms het waarskynlik binne 'n tydperk tot stand gekom waartydens Israel besig was om vanaf 'n politeïstiese gemeenskap tot 'n monoteïstiese gemeenskap te ontwikkel. Die bestudering van Psalm 47, 93-99 teen die agtergrond van die ontwikkeling van monoteïsme in Israel hou nuwe belofte vir die beter verstaan van die *JHWH-mlk*-psalms in.

3 DIE ONTWIKKELING VAN MONOTEÏSME IN ISRAEL

Sover bekend was die *JHWH-mlk*-psalms nog nooit aan 'n deeglike studie teen die agtergrond van die ontwikkeling van monoteïsme in Israel onderwerp nie. 'n Moontlike verklaring hiervoor is die tradisionele opvatting dat monoteïsme van baie vroeg af reeds deel van die Israeliete se godsdienbeskouing was. Hierdie siening word nie vandag meer deur die meerderheid wetenskaplikes aanvaar nie.

Gedurende die afgelope 30 jaar het 'n geweldige hoeveelheid nuwe bydraes oor die ontwikkeling van monoteïsme in Israel verskyn (vgl Mihalik 1973; Nikiprowetsky 1975; Vörländer 1975, 1981, 1986; Keel 1980, 1985; Stolz 1980, 1994; Lang 1983, 1985; Lohfink 1983; Dever 1984, 1987, 1994; Dohmen 1984; Zeitlin 1984; Theissen 1985; Ahlström 1986; Nicholson 1986; Boshoff 1988; Lemche 1988, 1993, 2000; Niehr 1990; Smith 1990; Davies 1992,

1995; Cohn 1993; Albertz 1994a; 1994b; Thompson 1996, 1999; Van der Toorn 1996; Gnuse 1997; Dijkstra 1998; Stern 2001). Hierdie navorsing het nuwe gevolgtrekkings oor die ontwikkeling van monoteïsme in Israel na vore gebring:

- Monoteïsme was 'n laat aankomeling op die Israelitiese godsdienstoneel. Israel was soos haar buurvolke aanvanklik politeïsties en ander gode se bestaan is naas die bestaan van *JHWH* erken (vgl Ahlström 1963:14-88; Baly 1970:253-278; Mihalik 1973:11; Stolz 1980:144-189; Dever 1982:37-44; 1983:571-587; 1987:209-247; Nicholson 1986:191-217; Smith 1994:33-50; Boshoff 1988:10; Lemche 1988:229, 256; Handy 1995:27; Van der Toorn 1996:187, 236, 238, 241, 246; 1998:23; Gnuse 1997:69-73, 115, 123; Stern 2001:21-29).
- Die godsdien van Israel en die omringende volke het aanvanklik nie veel van mekaar verskil nie (vgl Mihalik 1973:11; Dever 1982:37-44; 1983:571-587; 1987:209-247; Nicholson 1986:191-217; Vörländer 1986:63-70; Lemche 1988:256; Van der Toorn 1996:187; 1998:23-24; Human 1999:496). Israel het soos die omringende nasies gelyk, dieselfde kultuur as die omringende nasies gehad en hulle godsdien het tot 'n groot mate soos die godsdien van die omringende nasies gelyk (vgl Baly 1970:253-278; Boshoff 1988:10; Handy 1995:27; Gnuse 1997:69-73).
- Verskeie argeologiese ontdekkings gedurende die afgelope eeu bewys dat Israel in die pre-eksiliese tydperk ook ander gode aanbid het (vgl Handy 1995:27; Gnuse 1997:69). Van die mees insiggewende argeologiese fondse sluit die ontdekking in dat *JHWH*, soos al die omringende nasies se belangrike gode, ook sy eie metgesel (Asjera) gehad het (vgl Meshel 1979:24-35; Dever 1982:2-20; 37-44; 1984:21-37; 1994:112-122; Jaros 1982:31-40; Jeppesen 1984:462-66; Miller 1985:201-237; Hestrin 1987:212-223; Olyan 1988:23-37; North 1989:118-137; Margalit 1990:174-77, 284-85). In die verband is belangrike ontdekkings by Kuntillet 'Ajrûd en Khirbet el-Qôm gemaak.
- Verskeie plekname in die Ou Testament veronderstel dat die gode Baäl en El gedurende 'n spesifieke periode groot aanhang onder sommige Israeliete geniet het (vgl אֱלֹהִים | אֱלֹהִים

tyBe – Bet-Baäl-Meon, Jos 13:17; $\neq/[m]$ | [B'] - Baäl-Meon, 1 Kron 5:8; $\neq/[m]$ tyBe - Bet-Meon, Jer 48:23; $\mu\gamma\chi\iota\rho$ | [B'] - Baäl-Pérasim, 2 Sam 5:20, 1 Kron 14:11; | aA tyBe - Betel, Gen 12:8; | aP ryl - Irpeël, Jos 18:27; | aAbj - Jabneël, Jos 19:33; | a[rz]l - Jisreël, Jos 19:18; | aAj Tpl - Jiftag-El, Jos 19:14; Van der Toorn 1996: 240-241). Die totale afwesigheid van die naam *JHWH* in vroeg ystertydplekname is merkwaardig. Dit is dalk ‘n aanduiding van die onbelangrikheid van *JHWH* as God onder die vroeë Israeliete (Van der Toorn 1996:241).

- Die oorheersende vorm van die vroeg Israelitiese godsdiens was *family religion* of te wel familiegodsdiens (Van der Toorn 1996:205). Familiegodsdiens het ten diepste die aanbidding en verering van gestorwe voorouers behels. Hierdie gode was daarom hulle “persoonlikste gode” aan wie die inwoners van Israel baie nou verbonde was (Albertz 1994a: 29; Van der Toorn 1996:181). Die verering van familiegode was die basis waarop die latere Israel se godsdiens gebou is (Albertz 1994a:29). Buiten die familiegode is daar ook verskeie ander gode soos plaaslike gode en later staatsgode vereer (Van der Toorn 1998:14). Daar was egter nie so ‘n sterk persoonlike band met die ander gode as wat daar tussen die Israeliete en hulle familiegode bestaan het nie. Die verering van die voorvaders het ook familie-identiteit van geslag tot geslag versinnebeeld (Van der Toorn 1996:373-374).
- Met die totstandkoming van die monargie het die koning se familiegod, *JHWH*, die amptelike god van die staat geword (Van der Toorn 1993:519; 1996:182, 267, 375; Human 1999:497). Die koning het ‘n tempel vir *JHWH* opgerig en die tempel het die godsdienstige sentrum van die koninkryk geword. Die koning het priesters vir die tempel aangestel en die priesters het “staatsamptenare” van die staatsgodsdiens geword (Van der Toorn 1993:519). Alhoewel *JHWH* die amptelike god van die staat was, het die verskillende families voortgegaan met die verering van hulle eie familiegode. Die verskillende families het egter ook die Godheid van *JHWH* erken (Van der Toorn 1996:286, 375). Namate die staat al hoe sterker geword het, het daar ‘n kompetisie tussen die staatsgodsdiens en familiegodsdiens ontwikkel.

In die noordelike ryk het die owerheid gepoog om 'n magsewewig tussen die staatsgodsdien en die familiegodsdien tot stand te bring en om die familiegodsdien en die godsdien van die staat te integreer (Van der Toorn 1996:376). Familiegod met die naamsverbintenis El is met *JHWH* geassosieer. Diegene wat El as hulle familiegod beskou het, is in die sfeer van die staatsgodsdien ingetrek (Van der Toorn 1996:376).

- Met verloop van tyd het die noordelike ryk onder die leiding van Omri vanweë ekonomiese oorwegings toegewings ten opsigte van die aanvaarding van ander gode begin maak. Die bevordering van handelsmoontlikhede met buurlande het hiertoe aanleiding gegee. Omri het vele buitelandse kontakte opgebou, kontakte wat noodwendig tot die oprigting van kultusse vir vreemde gode gelei het. Beide *JHWH* en Baäl ('n god wat groot gewildheid onder die inwoners van buurlande geniet het), is in die staatsgesubsidieerde kultus geakkomodeer (Van der Toorn 1996:330-331). Alhoewel Omri gepoog het om die *JHWH*-godsdien met die Baälgodsdien te verenig, het *JHWH* die belangrikste god van die staat gebly (Van der Toorn 1996:316, 331).
- Dié optrede van Omri is sterk deur die priesters van die *JHWH*-kultus veroordeel. Die priesters kon nie met Omri se beleid van godsdienstige verdraagsaamheid identifiseer nie en het waarskynlik die aanvaarding van Baäl as 'n bedreiging vir hulle eie posisies beskou (Van der Toorn 1996:311, 334). Van die vroegste tekens van monoteïsme in die godsdiensgeskiedenis van Israel het waarskynlik gedurende hierdie periode in die vorm van 'n protes teen die beleid van Omri na vore gekom. Die Elia en Elisa verhale is voorbeelde van hierdie monoteïstiese protes (vgl Nikiprowetsky 1975:80-82; Ahlström 1977:52-61; Lang 1983:19, 26-30; Halpern 1987:92; Smith 1990:150; Weippert 1990:161; Gnuse 1997:201). Hierdie protesbeweging staan vandag as die *JHWH*-alleenbeweging onder navorsers bekend (Van der Toorn 1996:334, 336, 377). Elia en Elisa was egter nie volledige monoteïste gewees nie. Hulle beywering vir *JHWH*-alleen het nie die ontkenning van die bestaan van ander gode uitgesluit nie (vgl Patai

1978:29; Saggs 1978:22-23; Biale 1982:240-256; Lang 1983:13-59, 1985:41-49; Olyan 1988:1-22; Toews 1993:151-172; Hadley 1994:242). Hulle het slegs die verering van vreemde gode uitgesluit. Hierdie optrede was eerder nasionalisties as wat dit monoteïsties van aard was (Gnuse 1997:202).

- In die Suidryk het daar na die val van die Noordryk verskeie godsdienstige hervormings plaasgevind. Baie van die inwoners van die noordelike ryk het na die suide gevlug en die *JHWH*-alleen gedagte daar aangemoedig (Van der Toorn 1996:181, 339). Die vlugteling van die noordelike ryk was van hulle land en die familiegrafe van hulle voorvaders verwyder, aspekte wat 'n belangrike rol in familiegodsdiens gespeel het (Van der Toorn 1996:377). Hulle was dus voorbereid om met familiegodsdiens te breek (Van der Toorn 1996:181).
- Die aanvanklike hervormings het nie die steun van die meerderheid van die bevolking van die Suidryk geniet nie. In die daaropvolgende hervormings van Josia het vollediger monoteïstiese idees al hoe sterker na vore getree (Lang 1983:20, 38-41; Gnuse 1997:204). Hierdie hervormings sluit onder meer die sluiting van provinsiale heiligdomme en streng kontrole oor die familiegodsdiens in (Albertz 1994a:98). Die verteenwoordigers van die *JHWH*-alleenbeweging het baie tot hierdie hervormingsinisiatiewe bygedra.
- Met die val van die Suidryk in 586 vC het die offisiële teologie van die staat tot 'n einde gekom. Gedurende die ballingskap is Jahwisme van staatsondersteuning geskei en dit het Jahwisme in staat gestel om tot 'n monoteïstiese universele geloof te ontwikkel. Die persoonlike godsdiens (of familiegodsdiens) en die amptelike Jahwisme, het baie nader aan mekaar gekom en selfs begin oorvleuel (Albertz 1994b:401, 407). Die ballinge was weg van hulle land en die grafte van die voorouers, belangrike elemente in die familiegodsdiens. *JHWH*, die staatsgod, wat nie aan 'n spesifieke plek gebonde was nie, is deur die ballinge in ballingskap aanbid (Van der Toorn 1996:378). Ware monoteïsme kon slegs in die ballingskap tot stand kom omdat die val van die gemeenskap met al sy sosiale

strukture asook die politiek-nasionale godsdiens van Juda, daarvoor nodig was. Israel het dus die deurbraak na monoteïsme in 'n situasie van absolute politieke hulpeloosheid gemaak (Albertz 1994b:425).

- Gedurende die ballingskap het die ballinge vanweë hulle kontak met die verskillende gode in Babilon 'n groot kultuurskok ondergaan. Eienskappe wat normaalweg aan *JHWH* toegedig is, is in Babilon met Babiloniese gode soos Marduk verbind (Gnuse 1997:132). Die ballinge se blootstelling aan die godsdienstige standpunte van die Babilonieseërs het die ballinge se geloof aan *JHWH* as belangrikste god versterk (Lemche 1988:222). Hierdie ontwikkeling het egter steeds nie tot volledige monoteïsme gelei nie. Die Israeliete het steeds die bestaan van ander gode naas *JHWH* erken en daar is aanduidings dat *JHWH* steeds sy eie Asjera gehad het (Albertz 1994a:292). Alhoewel *JHWH* as die belangrikste God aanvaar is, is hy steeds nie as die enigste god beskou nie. Hy is wel as sterker as die ander gode gereken - die koning van die gode!
- Die beëindiging van die ballingskap het 'n belangrike rol in die verdere ontwikkeling van monoteïsme in Israel gespeel. *JHWH* se beëindiging van die ballingskap was vir die volk 'n aanduiding dat *JHWH* sterker as die ander gode was en 'n bewys dat hy inderdaad die koning van die gode is. Monoteïsme in die ware sin van die woord kom dus eers tydens die post-ballingskap periode in Israel na vore (vgl Ahlström 1963:14-88; 1970-71:55-76; 1975:106-109; 1986:7-94; Lohfink 1969:50-71; 1985:9-25; Baly 1970:253-278; Lindblom 1973:332-335, 337; Herbert 1975:127-128; Nikiprowetsky 1975:68-89; Wildberger 1977:506-530; Stolz: 1980:144-189; Vörländer 1981:84-113; 1986:63-70; Dever 1982:37-44; 1983:571-587; 1987:209-247; Lang 1983:13-59; 1985:41-49; Dohmen 1984:263-166; Lind 1984:432-446; Tremmel 1984:136; Klein 1985:267-273; Theissen 1985:65-66; Nicholson 1986:191-217; Sperling 1986:6, 28; Uffenheimer 1986:146; Boshoff 1988:13; Lemche 1988:155-257; Mettinger 1988:204-205; Albertz 1994a:61, 1994b:417-418; Loretz 1994:512-514; Tromp 1995:105-108; Van der Toorn

1996:24, 336; Gnuse 1997:16, 131-132; Human 1999:491, 502-503).

- Die ontwikkeling van monoteïsme in Israel het dus oor 'n baie lang tyd plaasgevind. Die totstandkoming van die monargie in Israel waartydens die familiegod van die koning as die belangrikste god van die staat voorgehou is was waarskynlik een van die eerste stappe in die beweging na monoteïsme in Israel.
- In die na-eksiliese boek Deutero-Jesaja vind ons die eerste voorbeelde van volledig ontwikkelde monoteïsme in die Ou Testament aangesien Deutero-Jesaja die eerste boek in die Ou Testament is wat die bestaan van ander gode ontken en met die makers van afgodsbeelde die spot dryf (vergelyk Jesaja 41:24,28-41:29; 44:6, 44:9-11; 45:5, 14, 16, 18, 21-22; 46:9; 48:12; Baly 1970:253-278; Nikiprowetsky 1975:68-89; Stolz 1980:144-189; 1994:33-50; Vörländer 1981:84-113; 1986:63-70; Keel 1985:20-30; Nicholson 1986:191-217; Boshoff 1988:13; Gnuse 1997:207).

4 SLOT

Die sterk (maar tog onvolledige) monoteïstiese eienskappe in die *JHWH-mlk*-psalms suggereer dat hierdie psalms na die totstandkoming van die monargie maar voor die totstandkoming van Deutero-Jesaja gedateer moet word. Dit was 'n periode toe Israel stelselmatig vanaf 'n politeïstiese gemeenskap tot 'n monoteïstiese gemeenskap ontwikkel het.

'n Deeglike bestudering van die *JHWH-mlk*-psalms teen die agtergrond van die ontwikkeling van monoteïsme in Israel kan tot nuwe insigte tot die verstaan van hierdie psalms lei:

- 'n Bestudering van die psalms teen hierdie agtergrond sal bydrae dat 'n duideliker dateringsdatum vir die psalms voorgestel kan word.
- Die datering van die *JHWH-mlk*-psalms maak dit moontlik om die historiese konteks waarbinne hierdie psalms ontstaan het, nader te bepaal.
- Die bepaling van die historiese konteks waarbinne die psalms ontstaan het bied dan weer nuwe moontlikhede om hierdie groep psalms teen 'n bepaalde historiese

agtergrond te bestudeer en sodoende ‘n verdere bydrae tot die interpretasie van die *JHWH-mlk*-psalms te lewer.

Literatuurverwysings

- Ahlström, G W 1963. *Aspects of Syncretism in Israelite Religion*. Lund: Gleerup.
- , 1970-71. An Israelite God Figurine from Hazor. *Orientalia Suecana* 19-20, 55-76.
- , 1975. An Israelite God Figurine, Once More. *Vetus Testamentum* 25: 106-109.
- , 1977. King Jehu - a prophet's mistake, in Merrill, A & Overholt, T (eds), *Scripture in History and Theology: Essays in Honor of J Coert Rylaarsdam*, 52-61. Pittsburg: Pickwick Press (PTMS 17).
- , 1986. *Who were the Israelites?* Winona Lake: Eisenbrauns.
- Albertz, R 1994a. *A History of Israelite Religion in the Old Testament Period*, vol 1. Philadelphia: Westminster (OTL).
- , R 1994b. *A History of Israelite Religion in the Old Testament Period*, vol 2. Philadelphia: Westminster (OTL).
- Anderson, G W 1979. *A Critical Introduction to the Old Testament*. London: Duckworth (Studies in Theology).
- Baly, D 1970. The Geography of Monotheism, in Frank, H T & Reed, W (eds), *Translating and understanding the Old Testament: Essays in Honor of Herbert Gordon May*, 253-278. Nashville: Abingdon Press.
- Biale, D 1982. The God with Breasts: El Shaddai in the Bible. *History of Religions* 21: 240- 256.
- Booij, T 1994. *Psalmen III* (81-110). Nijkerk: Callenbach (POT).
- Boshoff, W 1988. Die monoteïsme: vroeë rigtinggewer of laat aankomeling in die godsdiensgeskiedenis van Israel? *Theologia Evangelica* 21: 2-14.
- Botha, P J 1998. The “Enthronement Psalms”: A Claim to the world-wide honour of Yahweh. *Old Testament Essays*, 11(1): 24-39.
- Burger, J A 1987. Die Psalms, in Burden, J J & Prinsloo, W S (reds), *Tweegesprek met God*. Kaapstad: Tafelberg-Uitgewers. (Die literatuur van die Ou Testament 3).
- Buttenwieser, M 1938. *The Psalms. Chronologically Treated with a New Translation*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Cohn, N 1993. *Cosmos, and the world to come: The Ancient Roots of Apocalyptic Faith*. New Haven: Yale University Press.
- Craigie, P C 1983. *Psalms 1-50*. Waco: Word Books Publisher (World Biblical Commentary).
- Davies, P R 1992. *In Search for “Ancient Israel”*. Sheffield: JSOT Press (Journal for the Study of the Old Testament Supplement 148).

- , 1995. Method and Madness: Some Remarks on Doing History with the Bible. *Journal of Biblical Literature* 114: 699-705.
- Day, J 1985. *God's conflict with the dragon and the sea. Echoes of a Canaanite Myth in the Old Testament*. Cambridge: Cambridge University Press.
- , 1990. *Psalms*. Sheffield: JSOT Press.
- De Vaux, R 1968. *Ancient Israel*. 2nd ed. London: Darton, Longman en Todd.
- Dever, W 1982. Recent Archaeology Confirmation of the Cult of Ashera in Ancient Israel. *Hebrew Studies* 23: 37-44.
- , 1983. Material Remains and the Cult in Ancient Israel: An Essay in Archaeological Systematics, in Meyers, C L & O'Connor, M O (eds), *The Word of the Lord shall Go Forth. Essays in Honor of David Noel Freedman in Celebration of His Sixtieth Birthday*, 571-587. Winona Lake: Eisenbrauns.
- , 1984. Ashera, Consort of Yahweh? New evidence from Kuntillet 'Ajrûd. *Bulletin of the American Schools of Oriental Research* 255: 21-37.
- , 1987. The Contribution of Archaeology to the Study of Canaanite and Early Israelite Religion, in Miller, P et al (eds), *Ancient Israelite Religion*, 209-247. Philadelphia: Fortress.
- , 1994. Ancient Israelite Religion, in Dietrich, W & Klopfenstein, M (eds), *Ein Gott allein?*, 112-122. Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht.
- Dijkstra, M 1998. Ik heb u gezegend bij JHWH van Samaria en zijn Asjera, in Becking, B & Dijkstra M, *Een God alleen*, 18-19. Kok: Kampen.
- Dohmen, C 1984. Heisst Semel. Bild, Statue? *Zeitschrift für die Alttestamentliche Wissenschaft* 96: 263-266.
- Eissfeldt, O 1965. *The Old Testament, An Introduction*. New York: Harper and Row.
- Emerton, J A 1982. New Light on Israelite Religion: The Implications of the Inscriptions from Kuntillet 'Ajrûd. *Zeitschrift für die Alttestamentliche Wissenschaft* 94, 2-20.
- Fohrer, G 1984. *Introduction to the Old Testament*. London: Hollen Street Press (SPCK).
- , 1993. *Psalmen*. Berlin: Walter de Gruyter.
- Garbini, G 1988. *History and Ideology in Ancient Israel*. London: SCM.
- Gnuse, R K 1997. *No Other Gods*. Sheffield: Academic Press (Journal for the Study of the Old Testament Supplement 241).
- Gunkel, H 1926. *Die Psalmen*. 4.Aufl. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht (Handkommentar zum Alten Testament).
- Hadley, J 1994. Yahweh and "His Asherah": Archaeological and Textual Evidence for the Cult of the Goddess, in Dietrich, W & Klopfenstein, M, *Ein Gott allein*, 235-268. Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht.

- Halpern, B 1987. Brisker Pipes than Poetry: The Development of Israelite Monotheism, in Neusner, J, Levine, B & Frerichs, E (eds), *Judaic Perspective on Ancient Israel*, 77- 115. Philadelphia: Fortress Press.
- Handy, L K 1995. The Appearance of Pantheon in Judah, in Edelman, D V (ed), *The Triumph of Elohim. From Yahwisms to Judaisms*, 27-44. Kampen: Kok Pharos Publishing House.
- Herbert, A S 1975. *Isaiah 40-66*. Cambridge: Cambridge University Press (Cambridge Bible Commentary).
- Hestrin, R 1987. The Lachish Ewer and the “Asherah”. *Israel Exploration Journal* 37: 212- 223.
- Human, D J 1999. Aspects of monotheism: A continued debate. *Old Testament Essays* 12(3): 491-505.
- Jaros, K 1982. Zur Inschrift Nr 3 von Hirbet el-Qôm. *Biblische Notizen* 19: 31-40.
- Jeppesen, K 1984. Micah v 13 in the light of a Recent Archaeological Discovery. *Vetus Testamentum* 34: 462-66.
- Kapelrud, A S 1963. Nochmals Jahwä Malak. *Vetus Testamentum* 13: 229-231.
- Keel, O 1985. Gedanken zur Beschäftigung mit Monotheismus, in Keel, O (ed), *Monotheismus*, 20-30. Fribourg: Schweizerische Katholisches Bibelwerk (Biblische Beiträge 14).
- Kirkpatrick, A F 1903. *The Book of Psalms 2*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kissane, E J 1954. *The Book of Psalms 2*. Dublin: Browne en Nolan.
- Klein, H 1985. Der Beweis der Einzigkeit Jahwes bei Deutero-Jesaja. *Vetus Testamentum* 35, 267-273.
- Kraus, H J 1988. *Psalms 1-59. A Commentary*. Minneapolis: Augsburg Publishing House.
- Lang, B 1983. *Monotheism and the Prophetic Minority: An Essay in Biblical History and Sociology*. Sheffield: Almond Press (Social World of Biblical Antiquity 1).
- , 1985. No God but Yahweh!, in Geffre, C, Jossua, J P & Lefebure, M (Hrsg), *Monotheism*, 41-49. Edinburgh: T & T Clark (Concilium 177).
- Lemche, N P 1988. *Ancient Israel. A New History of Israelite Society*. JSOT Press: Sheffield (The Biblical Seminar 5).
- , 1993. The Old Testament – A Hellenistic Book? *Scandinavian Journal of the Old Testament* 7: 163-193.
- , 2000. On the Problems of Reconstructing Pre-Hellenistic Israelite (Palestinian) History. *The Journal of Hebrew Scriptures* 30: 1-11.
- Lind, M 1984. Monotheism, Power and Justice: A Study in Isaiah 40-55. *Catholic Biblical Quarterly* 46: 432-446.
- Lindblom, J 1973. *Prophecy in Ancient Israel*. Philadelphia: Fortress Press.

- Lohfink, N 1969. Gott und die Gotter im Alten Testament. *Theologische Akademie* 6: 50- 71.
- , 1983. Das Alte Testament und sein Monotheismus, in Rahner, K (ed), *Der eine Gott und der dreieine Gott*, 28-47. Munich: Schnell en Steiner.
- , 1985. Zur Geschichte der Diskussion über den Monotheismus im Alten Israel, in Haag, H (ed) *Gott, der Einzige*, 9-25. Freiburg: Herder (Questiones disputatae 104).
- Lohfink, N & Zenger, E 2000. *The God of Israel and the Nations. Studies in Isaiah and the Psalms*. Collegeville: The Liturgical Press.
- Loretz, O 1974. Stichometrische und Textologische Probleme in den Thronbesteigungs- Psalmen. *Ugarit-Forschungen* 6: 211-229.
- , 1994. Das “Ahnen- und Götterstatuen- Verbot” im Dekalog und die Einzigkeit Jahwes: Zum Begriff des Göttlichen in altorientalischen und alttestamentlichen Quellen, in Dietrich, W & Klopfenstein, M (eds), *Ein Gott allein?*, 491-527. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Margalit, B 1990. The Meaning and Significance of Asherah. *Vetus Testamentum* 40: 274- 285.
- Meshel, Z 1979. Did Yahweh Have a Consort?: The New Religious Inscriptions from Sinaï. *Biblical Archeological Review* 5(2): 24-35.
- , 1992. Kuntillet ‘Ajrûd, in Freedman, D N (ed), *Anchor Bible Dictionary IV*, 103- 109. New York: Doubleday.
- , 1994. Two aspects in the Excavation of Kuntillet ‘Agrud, in Dietrich, W & Klopfenstein, M (eds), *Ein Gott Allein?*, 99-104. Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht.
- Mettinger, T N D 1988. *In Search of God: The meaning and Message of the Everlasting Names*. Philadelphia: Fortress Press.
- Michel, D 1956. Studien zu den sogenannten Thronbesteigungspsalmen. *Vetus Testamentum* 6: 40-68.
- Mihalik, I 1973. Some thoughts on the name Israel, in Mihalik, I (ed), *Theological Soundings: Notre Dame Seminary Jubilee Studies 1923-1973*, 11-19. New Orleans: Notre Dame Seminary.
- Miller, P D 1985. Israelite Religion, in Knight, D & Tucker, G (eds), *The Hebrew Bible and Its Modern Interpreters*, 201-237. Chico: Scholars Press.
- Mowinckel, S 1962. *The Psalms in Israel’s worship*, vol 2. Oxford: Basil Blackwell.
- Muilenberg, J 1944. Psalm 47. *Journal of Biblical Literature* 63: 235-256.
- Nicholson, E 1986. *God and his People: Covenant and Theology in the Old Testament*. Oxford: Clarendon Press.
- Niehr, H 1990. *Der Hochste Gott*. Berlin: De Gruyter (Beihefte zur Zeitschrift für die Alttestamentliche Wissenschaft 190).
- Nikiprowetsky, V 1975. Ethical Monotheism. *Daedalus* 104(2): 68-89.

- North, R 1989. Yahweh's Ashera, in Horgan, M & Kobelski, P (eds), *To Touch the Text: Biblical and Related Studies in Honor of Joseph A Fitzmyer S J*, 118-137. New York: Crossroad.
- Olyan, S 1988. *Asherah and the Cult of Yahweh in Israel*. Atlanta: Scholars Press (SBLM 34).
- Ottosson, M 1977. Art *Åra*, in Botterweck, G J & Ringgren, H (eds), *Theological Dictionary of the Old Testament I*, 390-405. Grand Rapids: Eerdmans.
- Patai, R 1978. *The Hebrew Goddess*. New York: Avon.
- Prinsloo, W S 1984. *Van Kateder tot Kansel*. Pretoria: NG Kerkboekhandel.
- , 1993a. Psalm 93: Jahwe is van altyd af Koning oor alles en almal. *Nederduitse Gereformeerde Teologiese Tydskrif* 34: 248-261.
- , 1993b. Psalm 99: Die Here, ons God, is heilig. *Hervormde Teologiese Studies* 49/3: 621-636.
- , 1997. Jahwe is Koning (Psalms 96 tot 99). *Nederduitse Gereformeerde Teologiese Tydskrif* 38(3): 207-213.
- Ridderbos, J S 1955. *De Psalmen*, vol 2. Kampen: Kok (Commentaar op het Oude Testament).
- Saggs, H W F 1978. *The encounter with the Devine in Mesopotamia and Israel*. London: Athlone Press.
- Schmidt, H 1934. *Die Psalmen*. Tübingen: Mohr (Handbuch zum Alten Testament 1,15).
- Seybold, K 1997. Art *ûl m*, in Botterweck, G J, Ringgren, H, & Fabry, H J (eds), *Theological Dictionary of the Old Testament VIII*, 352-374. Grand Rapids: Eerdmans.
- Smith, M 1990. *The Early History of God: Yahweh and the Other Deities in Ancient Israel*. San Fransisco: Harper & Row.
- , 1994. Yahweh and the Other Deities in Ancient Israel: Observations on Old Problems and Recent Trends, in Dietrich, W & Klopfenstein, M (eds), *Ein Gott allein*, 197-234. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht (Orbis Biblicus et Orientalis 139).
- Sperling, D 1986. "Israel's Religion in the Ancient Near East". Jewish Spirituality: From the Bible through the Middle Ages, in Green A (ed), *World Spirituality: An Encyclopedic History of the Religious Quest* 13: 5-31. New York: Crossroad.
- Stern, E 2001. Pagan Yahwism. The folk religion of ancient Israel. *Biblical Archeological Review* 27(3): 21-29.
- Stolz, F 1980. Monotheismus in Israel, in Keel, O (ed), *Monotheismus im Alten Israel und seiner Umwelt*, 144-189. Fribourg: Schweizerisches Katholisches Bibelwerk (Biblische Beiträge 14).

- , 1994. Der Monotheismus Israels im Kontext der altorientalischen Religions- geschichte, in Dietrich, W & Klopfenstein, M (eds), *Ein Gott allein*, 33-50. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Tate, M E 1990. *Psalms 51-100*. Dallas: Word Books (World Biblical Commentary 20).
- Theissen, G 1985. *Biblical Faith: An Evolutionary Approach*. Philadelphia: Fortress Press.
- Thompson, T L 1996. The Intellectual Matrix of Early Biblical Narrative, in Edelman, D V (ed), *The Triumph of Elohim*, 108-124. Grand Rapids: Eerdmans.
- , 1999. *The Bible in History*. London: Pimlico.
- Toews, W 1993. *Monarchy and Religious Institutions in Israel under Jeroboam I*. Atlanta: Scholars Press (SBLMS 47).
- Tremmel, W 1984. *Religion: What is it?* New York: Harper en Brothers.
- Tromp, J 1995. The Critique of Idolatry in the Context of Jewish Monotheism, in Van der Horst, P W (ed), *Aspects of Religious Contact and Conflict in the Ancient World*, 105-120. Utrecht: Universiteit Utrecht.
- Uffenheimer, B 1986. Myth and Reality in Ancient Israel in Eisenstadt, S (ed) *The Origins and Diversity of Axial Age Civilizations*, 135-168. Albany: State University of New York Press (State University of New York Series in Near Eastern Studies).
- Van der Ploeg, J P M 1974. *Psalmen*, vol 2. Roermond: Romen (De Boeken van het Oude Testament VII B).
- Van der Toorn, K 1993. Saul and the rise of Israelite state religion. *Vetus Testamentum* 43, 519-542.
- , 1996. *Family Religion in Babylonia, Syria and Israel. Continuity and Change in the forms of Religious Life*. Leiden: EJ Brill.
- , 1998. Currents in the Study of Israelite Religion. *Currents in Research. Currents in Research: Biblical Studies* 6: 9-30.
- Vörländer, H 1975. *Mein Gott: Die Vorstellungen vom persönlichen Gott im Alten Orient und im Alten Testament*. Neukirchen: Neukirchener Verlag (AOAT 23).
- , 1981. Der Monotheismus Israels als Antwort auf die Krise des Exils, in Lang, B (ed), *Der einzige Gott*, 84-113. Munich: Kosel.
- , 1986. Aspects of Popular Religion in the Old Testament, in Greinacher, N & Mette, N (eds), *Popular Religion*, 63-70. Edinburgh: T & T Clark (Concilium 186).
- Watts, J D W 1965. Yahweh Malak Psalms. *Teologische Zeitschrift* 21: 341-348.
- Weippert, M 1990. "Synkretismus und Monotheismus", in Assman, J & Harth, D (eds), *Kultur und Konflikt*, 143-79. Frankfurt: Surkamp.

- Weiser, A 1962. *Psalms*. Philadelphia: Westminster Press (The Old Testament Library).
- , 1965. *The Psalms*. London: SCM Press.
- Wildberger, H 1977. Der Monotheismus Deuterocesajas', in Donner, R Hahnhart, H & Smend, R. *Beiträge zur Alttestamentlichen Theologie. Festschrift für Walther Zimmerli*, 506-530. Göttingen: Vandenhoeck en Ruprecht.
- Zeitlin, I 1984. *Ancient Judaism: Biblical Criticism from Max Weber to the present*. Cambridge: Polity Press.
- Zenger, E 1986. *Herrschaft Gottes / Reich Gottes II*. 176-189 (Theologische Realenzyklopädie 15).